

**“...Як знайсці сляды Пегаса на бруку места?”
(Гарадскі хранатоп у паэзіі Максіма Багдановіча)**

Пачатак новага стагоддзя, як паказвае шматвекавая гісторыя, амаль заўсёды пазначаны моцным ментальным зрухам у розных сферах грамадскага жыцця, які выяўляецца ў абвостранай увазе да сэнсу быцця, да пытанняў канечнасці і бясконцасці чалавечага існавання. Наколькі гэта справядліва для “стыкоўкі” ХХ – ХХІ стагоддзяў яшчэ належыць асэнсаваць і пераасэнсаваць, але ўжо сёння відавочна, што, напрыклад, у айчынным літаратуразнаўстве надзвычай узмацнілася цікавасць да праблем часу, вечнасці ў мастацкіх творах, назіраецца тэндэнцыя да вывучэння семантыкі літаратурных вобразаў праз прызму прасторава-часавых характарыстык (працы Я. Гарадніцкага, П. Васючэнкі, А. Манкевіч, Т. Шамякінай, інш.).

Часапрастора, або як назваў гэтае адзінства М. Бахцін, *хранатоп*, у творчасці Максіма Багдановіча таксама стаў прадметам аналізу некалькіх навуковых прац. У прыватнасці, Т. Шамякіна [5] даследуе спецыфіку міфалагічнага хранатопа лірыкі паэта ў кантэксце літаратурнай традыцыі пачатку ХХ стагоддзя, К. Хальпукова [4] канкрэтызуе асаблівасці міфапаэтыкі прасторава-часовага кантынууму ў кнізе “Вянок”.

Літаратурная спадчына М. Багдановіча дае багаты матэрыял для аналізу хранатопа. Немалаважнай прычынай гэтаму выступае часавы кантэкст творчага шляху пісьменніка: нараджэнне знакавых для беларускай паэзіі і прозы твораў адбывалася таксама на першых прыступках стагоддзя (1907 – 1917). Адзін з культурных і гістарычна насычаных, напружаных для Беларусі перыядаў узварушыў думку (перш за ўсё творчай часткі грамадства) пра месца чалавека ў нацыянальнай прасторы і прасторы сусвету, пра далейшы шлях свайго развіцця – у часе. У ранніх апавяданнях Я. Коласа, М. Гарэцкага, вершах і паэмах Я. Кудалы, а таксама ва ўсёй творчасці М. Багдановіча такі ракурс бачання сусвету выявіўся эстэтычна, загучаў тэмамі “жыццё і смерць”, “нацыянальны шлях”, “народ і інтэлігенцыя”, інш., адкрыўся ў знаках і сімвалах літаратурнай міфатворчасці, у класічных формах паэзіі, у вершах беларускага складу і г.д.

Адносіны з часам і прасторай у кожнага з пісьменнікаў-класікаў складваліся па-свойму і ў цэлым драматычна. Што датычыць М. Багдановіча, то асабліва ўражвае кароткі часавы адрэзак знаходжання ў прасторы жыцця. Акрамя гэтага, на самым пачатку літаратурнай дзейнасці была спроба выключыць маладога паэта з часу: першыя вершы як “непатрэбныя народу” ненадоўга, але ж трапілі ў архіў “Нашай нівы”. Прастора жыцця пісьменніка, па ўсім відаць, наогул не адпавядала яго ўяўленням і жаданням. Ён мог бы гадавацца на Радзіме пры маці, але і таго, і другога быў пазбаўлены. Яму хацелася вучыцца ў Пецярбургу, а па стану здароўя давалося ў Яраслаўлі. Ён марыў працаваць на Беларусі і быў вымушаны адправіцца ў Ялту. Насуперак усяму М. Багдановіч працягваў тварыць у сваіх асаблівых часе і прасторы, якія

аказаліся не падулеглымі ніякім аб'ектыўным абставінам. Таму, напрыклад, А. Лойка і назваў паэта феноменальнай з'явай, “якая не ўкладваецца ні ў рамкі свайго часу, ні ў рамкі цэлых літаратурных эпох” [1, с. 10]. Як ўжо неаднойчы было засведчана літаратуразнаўцамі, абсалютна незвычайнай для беларускай літаратуры пачатку ХХ ст. у паэзіі М. Багдановіча стала тэма горада. Менавіта ў гэтай тэме рэалізуецца адзін з самых арыгінальных мастакоўскіх хранатопаў – гарадскі.

Прыкладна ў 1911–1913 гг., калі пісалася паэма “Вераніка”, М. Багдановіч закончыў асноўную частку твора радкамі: “*Ды як знайсці сляды Пегаса / На бруку места? Цяжка ўперш! / Спачынь жа трохі, верны верш!*” [1, с. 152]. Так, між іншым, паэт сфармуляваў перспектыўную задачу для нацыянальнай літаратуры і тут жа, без “спачынку”, пачаў яе выконваць: “*сляды Пегаса*”, “*іскры*” з-пад яго ног знайшліся і адбіліся перш за ўсё ў цыкле “Места”. У вершах “Вянка” М. Багдановіч даследуе горад зрокам і слыхам, прымервае яго да лірычнага героя, да вобразаў і тэм, якімі напоўнена ўся творчасць (краса, смерць, гістарычная мінуўшчына, міфалагічная прошласць), ён упісвае імпульсіўнае, рухомае “места” ў класічную форму санета. Ва ўсім гэтым бачыцца аўтарскі эксперымент, за якім стаяць захваленне “*чароўнымі прынадамі*” вуліц, нягледзячы на тое, што ў радках прабліскае і драма гарадскога існавання чалавека. Такімі тыпам, урбаністычны хранатоп багдановічаўскага “Вянка” можна ахарактарызаваць як эксперыментальны.

Адметна, што горад у паэме мае дакладнае месцавызначэнне – гэта Вільня, але заўважым – прысутнасць горада адчуваецца не толькі ў знакамітых вершах “Вулкі Вільні...” і “У Вільні”. Іншыя творы цыкла “Места” не маюць ніякіх дакладных паказчыкаў, таго, што, лірычны герой знаходзіцца ў культурным цэнтры тагачаснай Беларусі. У сямі з дзевяці вершаў цыкла М. Багдановіч піша пра горад наогул, без усялякіх геаграфічных прывязак. І ў павянокowych творах – “Над ценню цёмных ліп...”, “Першая любоў” – гарадская прастора не звязваецца з канкрэтным “местам” і ў цэлым выступае толькі кантрасным фонам для пачуццяў лірычнага героя: “*Мы ідзем праплёванай дарожкай па бульвару; / Акуркі, шалуха, паперкі пад нагамі, – / Ды ці прыкмечу іх, калі іду з Вамі?*” [1, с. 244]. Адсюль вынікае, што ў паэзіі М. Багдановіча ёсць хранатоп Вільні і хранатоп адцягненага “места”, у якім можна шукаць рысы любога з гарадоў, дзе пабываў за сваё жыццё пісьменнік.

Абодва хранатопы ўзаемадзейнічаюць і ўзаемадапаўняюць адзін аднаго, а таксама раскрываюцца ў двух планах – рэалістычным і ўяўным, які прадугледжвае разгортванне лірычнай падзеі ў сферы мрояў або міфа.

Рэалістычная часапрастора Вільні – гэта паўсядзённая атрыбутыка горада: усё, што рухаецца (людскі натоўп, коні, фурманкі, трамваі, паравоз) і тое, што з’яўляецца статычным (вулкі і вуліцы, завулкі, тратуары і вітрыны, ліхтарні, “*заводаў коміны*”, дахі і асфальт). Вялікая насычанасць прасторы, яе хаатычнасць не перашкаджае адчуванню цэласнасці горада: “*Трук, гоман, гул, – усё ракой імкне*” [1, с. 97], адзінай, няхай сабе і бурлівай, ракой. У сімваліста В. Брусава, паэтычныя словы якога сталі адпраўным штуршком, эпіграфам да цыкла “Места”, падобная счэпленасць разнастайных рэчаў і з’яў горада

выяўлена ў радках з верша “Конь бич”: “В гордый гимн сливались с рокотом колес и скоком / Выкрики газетчиков и щелканье бичей” [2, с. 197]. Праўда, своеасаблівая метрыка твора – В. Брусаў карыстаецца “доўгім” памерам, складаным 7-стопным харэем без цэзуры – усё ж такі акцэнтуюе ўвагу на дысгарманічнай рухомасці горада: “Улица была – как буря. Толпы проходили, / Словно их преследовал неотвратимый Рок. / Мчались omnibusы, кебы и автомобили, / Был неисчерпаем яростный людской поток” [2, с. 197]. М. Багдановіч, у сваю чаргу, нібы стрымлівае вар’яцкі рытм горада цвёрдай формай санета, 14-м радком-захапленнем: “Кініць натоўп на жорсткім вулак дне! / Снуюць хлапцы, суюшчыя рэкламы... / <...> Віры людзей... сіняшчы паравоз... / Зялёны семафор... пакгауз...склады... / Заводаў коміны пад цьмой нябёс... / О, горада чароўныя прынады!” [1, с. 97]. У фінальным воклічы, пэўна, ёсць і доля іроніі, бо, якім бы знешне цэласным і прывабным не быў горад, гэтая прывабнасць штучная, нібы святло, што напаўняе прастору ў абодвух “віленскіх” вершах цыкла “Места”: “зіяюць” вулкі, “алішчаць вокны, ліхтарні ўгары зіхацяць” [1, с. 96], а яшчэ – “агні вакзала” і “Ліхтарняў свет у сіняй вышыне... / Вітрынамі зіяючыя крамы” [1, с. 97].

Развянчанне зманлівай цэласнасці горада адбываецца ў наступным вершы нізкі – “За дахамі места...”, вобразны рад якога трапна ахарактарызавала Т. Чабан: “Гэта падманная гармонія ў свеце ўяўных каштоўнасцей і штучнага святла, дзе і трамвайныя іскры могуць здавацца зоркамі, і вулічны ліхтар – сонцам, дзе душа “к светлу прабіцца не можа ... і томіцца марна” [1, с. 498]. Ад сябе дапоўнім, што ненатуральная бліскучасць вуліц адлюстравана і ў вачах насельнікаў багдановічаўскага горада: “І гараць аганьком вочы змучаных твараў!” [1, с. 96] (з верша “Вулкі Вільні...”). Як бачна, у дынамічнай прасторы Вільні паэт знаходзіць месца для чалавека. Але ці для асобы? Па вуліцах “снуюць” “твары”, “віў людскі”, “кініць натоўп”; у вершы “Ад спёкі пышуць дахі і асфальт...” не шарманшчык іграе, а “надрываецца <...> шарманка”, не дзіця спявае “Кабобушку”, а “няе дзіцячы альт” [1, с. 102]. Асоба нівеліруецца, на першым плане – толькі натоўп, і лірычны герой М. Багдановіча пачувае сябе ў ім некамафортна, таму ўзнікае жаданне ўцячы ад “абрыдлай шарманкі”, “сесць на далёкай лаўцы” [1, с. 102]. А ў вершы “Вулкі Вільні...” герой сыходзіць у іншую – уяўную прастору “места”.

Пераходнай прыступкай для змены прасторава-часавых каардынат становіцца завулак старой Вільні, “цесны”, запоўнены не “чароўнымі прынадамі”, а прадметамі мінулага: вежамі, купаламі, брамамі, байніцамі, шпіцамі, званамі. Людскі натоўп знікае, час запавольваецца, а тое, што бачыць і чуе лірычны герой: цыферблат на вежы, “мерныя ўдары звана”, “грук хады адзінокай” – узмацняе адчуванне няспешнасці часу. У апошняй страфе твора наогул адбываецца скачок у іншае часовае вымярэнне, туды, дзе па загаду бурмістра зачыняюць вокны, гасяць агні, дзе па вуліцы ходзіць варта. М. Багдановіч не ўдакладняе гістарычную эпоху, часапрастора “места” ўспрымаецца ў гэтым выпадку як уяўная, міфічная.

“Горадам-прывідам” [3, с. 33] называе паэтаву Вільню П. Васючэнка (артыкул “Максім Багдановіч і сімвалізм”), але для доказу азначэння

спасылаецца на тое, што ў рэальнай Вільні ніколі не было трамвая, вобраз якога прысутнічае ў двух творах – “Вулкі Вільні...” і “За дахамі места...”. Між тым, трамвай, а дакладней конка, у горадзе існавала (да 1916 года). Пра гэты конна-рэльсавы транспарт, відаць, і гаворыцца ў лірычным сюжэце першага з вершаў: “*Коні мчацца, трамвай трывожна звяняць...*”. Іншая сітуацыя ў вершы “За дахамі места...”, бо тут згадваецца электрычны трамвай, якога сапраўды ў Вільні быць не магло: “*іскры злятаюць з трамвайнага дрота*”. Але ж паэт і не акрэслівае ў творы дакладныя геаграфічныя каардынаты. Гэта лішні раз пацвярджае, што ў цыкле “Места” ўзнаўляецца не толькі віленская прастора. Верагодна, вобраз электрычнага трамвая быў навеяны паэту ўражаннімі ад Ніжняга Ноўгарада або Яраслаўля – адных з нямногіх гарадоў Расійскай імперыі, дзе быў наладжаны электрычны рух. Адсюль вынікае: багдановічаўскі вобраз трамвая адносіцца да рэальнай урбаністычнай прасторы, а “горад-прывід”, уяўны хранатоп лакалізуе, па-першае, душэўны стан лірычнага героя (адчуванне адзіноты), па-другое, вобразы літаратурнай міфатворчасці паэта (чорны кажан каля вежы; тэлеграфны стоўп, які спявае; пан Падвей са сваёй завірухай; патрыцый, што “*смерць з прыветам ставыкаў*” [1, с. 103]).

У працэсе вырашэння свядома пастаўленай задачы: “...*Знайсіці сляды Пегаса на бруку места*”, М. Багдановіч шляхам творчага эксперыменту і па волі сэрца выбудаваў адметны ўрбаністычны хранатоп, які вызначаецца двухпланаваасцю прасторава-часавых каардынат. На самым пачатку ХХ ст. паэт прадэманстравалі высокае майстэрства перасатвараць рэалістычную часапрастору ва ўяўную і падарыў айчынную літаратуры непаўторны вобраз горада: з аднаго боку, дыямічнага, зманліва бліскучага, перанасычанага людзьмі і рэчамі, з другога – няслешнага, захопленага прадметамі мінуўшчыны і міфамі. Хранатапічная мадэль Вільні, сканструяваная М. Багдановічам, трывала замацавалася ў творчай свядомасці многіх пакаленняў беларускіх пісьменнікаў.

Спіс літаратуры

1. Багдановіч, М. Поўны збор твораў : у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991 – 1995. – Т. 1 : Вершы, паэмы, пераклады, наследаванні, чарнавыя накід; прадм. А. Лойкі; камент. Т. Чабан [і інш]. – 1991. – 752 с.
2. Брюсов В.Я. Стихотворения / В.Я. Брюсов. – М. : Люмош, 1997. – 422 с.
3. Васючэнка, П.В. Ад тэксту да хранатопа : артыкулы, эсэ, пятрогліфы / П.В. Васючэнка. – Мінск : Галіяфы, 2009. – 200 с.
4. Хальпукова К. Міфапаэтыка часава-прасторавага кантынууму ў лірыцы Янкі Купалы і Максіма Багдановіча // Род. слова. – 2009. – № 7. – С. 4–6.
5. Шамякіна, Т.І. Беларуская класічная літаратура і міфалогія / Т.І. Шамякіна. – Мінск : БДУ, 2001. – 184 с.

Звесткі пра аўтара

Хоміч Таццяна Пятроўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай літаратуры і культуры Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка, Мінск, Беларусь.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ